

DRÖMMEN OM MEDELTIDEN

Olaus Petri kyrka: dess skapare – deras visioner och förebilder.

Hantverk och konstverk. Textilier, kyrksilver, träsniderier och stenhuggeri. Karl-Erik Garlov
Sjätte sammankomsten 20 februari 2012

Kyrkliga textilier

Biskopen i Strängnäs, Uddo Lechard Ullman, var den som invigde Olaus Petri kyrka till församlingens rum för gudstjänst. Han måste ha känt en stor glädje vid invigningsgudstjänsten eftersom hela hans livsgärning präglades av en outröttlig strävan att upprätta gudstjänstrummet och liturgin ur det förfall, som fortskridit under 150 år. I sitt invigningstal lyser detta hans engagemang igenom:

”Själva denna invigningsstund erinrar om en sällsam motsatsföreteelse, som möter oss för närvarande, särskildt inom Strängnäs stift. Medan en dvala af liknöjdhet för kyrka och gudstjänst tyckes ligga förlamande öfver våra församlingar i det stora hela, i det kyrkorna mestadels stå tomma och nattvardsbordet är öfvergivet, röjer sig samtidigt bland oss en aldrig förr skådad ifver och offervillighet att restaurera de förfallna kyrkorummen och att uppföra nya där så behöfves samt i båda fallen göra det värdigt och vackert allt efter råd och lägenhet”.

Ullman föddes 1837, blev biskop 1889 och avgick 90 år gammal 1927. Hans storhetstid inleddes på 1870-talet med boken Liturgik, vår första svenska lärobok i gudstjänstens utformning, teologiskt och principiellt grundad. Han ivrade för körsång och orgelspel, han ville ha linnedukar och ljus på altaret och han verkade för återinförande av mässhakar och altarantependier i kyrkoårets symboliska färger.

Strängnäs-biskopen var framförallt den ledande kraften vid skapandet av en ny handbok för svenska kyrkans gudstjänst, som stadfästes 1894. Nattvarden är för Ullman centrum i församlingens gudstjänstliv och kyrkorummet platsen där församlingen möter sin frälsare i ordet och sakramenten.

Biskop Ullmans ande vilar över den invigningsbön, som lästes i denna kyrka den 22 december 1912:

”Nu vare detta tempel helgat åt Herren till hans tjänst och dyrkan. Välsignade vare dessa murar, som skola genljuda av Herrens lov. Välsignat det rum, där Herren genom dopets bad skall upptaga nya medlemmar i sitt rike. Välsignat vare det altare, där bönen offer skola hembäras åt Herren och Jesu Kristi för oss offerade lekamen och blod utdelas åt hans menighet”.

Ullman ställde fem krav på gudstjänstens liturgiska utformning: Den skulle kännetecknas av sanning, frihet, ordning, gemensamhet och högtidlighet. Utifrån detta skulle allt, som skedde i kyrkorummet vara meningsfullt och präglas av skönhet och högtid. Prästens funktion i liturgin var att spegla dess heliga innehåll. Därför skulle prästen klädsel leda tankarna bort från hans person. Mässkläderna erinrar i stället om Jesu verkliga närvaro i det, som sker vid altaret.

Vi vet inte säkert hur biskop Ullman själv var klädd vid Olaus Petri kyrkas invigning, men han lät sig gärna avbildas med korkåpa, mitra och kräkla.

Kyrkans första egna kyrkotextiler kom dock hit först år 1915. Det är två röda mässhakar i siden med broderier. De är inte signerade, men mycket talar för att de är utförda vid ateljé Licium, som startade sin verksamhet 1904. Däremot finns givarnas initialer i präktigt broderi på insidan. Tyvärr har vi inte kunnat lista ut vilka, som döljer sig bakom bokstäverna. Nästa förvärv härrör med stor säkerhet också från Licium och textilkonstnärinnan Ruth Hallberg, mest känd för en förnämlig ärkebiskopskåpa. Till vår kyrka gjorde hon 1924 två svarta mässhakar i sidendamast prydda med ryggkors med knypplad guldtråd.

Med tanke på hur vi i dag skiftar liturgisk färg i våra kyrkor kan det verka förvånade att man valde att införskaffa mässhakar i de två färger, som i nutida kyrkoårstradition används minst. Men under 1800-talet var svart och rött de gängse högtidsfärgerna. I början av 1900-talet fick den medeltida traditionen med fem liturgiska färger åter fäste i svenska kyrkan. Vitt, som är den fullödiga summan av alla färger, blev färgen för årets högtider, framför allt Jul och Påsk. Violettt kom att användas under fastetiderna Advent och Fastan. Rött, som för tanken till Pingstens eldtungor och martyrernas blod, knöts till Pingsten och Stefanos dag. Grönt reserverades för veckorna efter de stora helgerna, då församlingens och den enskilde kristnes liv och växt är bibeltexternas teman. Svart fick symbolisera sorg och höra hemma på Långfredagen och i samband med begravning.

Den liturgiska väckelsen gav den kyrkliga textilkonsten i Sverige en guldålder. Ateljéer som Licism och Libraria i Stockholm, Tre Bäckar i Varnhem och även vår egen Örebro läns hemslöjd, hör till det förnämsta man kan uppleta under 1900-talet. Dessa kvinnor – för det var nästan uteslutande kvinnor – hade en estetisk och andlig lidelse för sitt konsthantverk. Deras arbeten skulle tjäna den kristna församlingen till uppbyggelse och Gud till ära.

Agnes Branting, ateljé Liciums grundare skriver: ”*Det minsta man kan begära av ett textilt konstverk är att åtminstone materialet är äkta och värdigt*”.

Med den intentionen etablerade både Licism och Libraria kontakt med en av Europas mest berömda sidenvävare, Luigi Berilaqua i Venedig. Från tjugotalet och decennier framåt vävdes i hans sidenväveri tyger designade av Sofia Widén, Märta Gahn m.fl.

Olaus Petri kyrka äger en fin och representativ samling från denna epok.

Rikast utformade är två skrudar i vit sidendamast med applikationer i guld. De skänktes 1938 av Adolf Lindgren, Centralpalatsets byggherre. 1944 fick kyrkan ett altarförhänge, ett violett antependium utfört av Sofia Widén. Hon var från 1930 konstnärlig ledare för Licism och ansågs som sin tids förnämsta textilkonstnärinna. Vårt antependium har det mest utsökta sidenmönster med hjortar, som sträcker sina huvud mot en sprudlande vattenkälla. Sex år senare gjorde Sofia Widén två sidenskrudar i samma design. Hennes första arbete för Olaus Petri skapade hon dock redan 1938, ett grönt antependium med stort broderi föreställande Maria och Jesusbarnet.

Ateljé Libraria är hos oss väl representerad bl.a. med två gröna och två röda sidenmässhakar med antependium och altarbrun allt komponerat av Märta Gahn 1952 och 1953. Året därefter övertog Anna-Lisa Odelqvist-Kruse ledningen för Libraria och förde ateljén till nya konstnärliga höjder. Hon var särskilt noga med att hennes textilier skulle passa väl in i det kyrkorum där de skulle användas. Därför gjorde hon 1972, när hon fick en beställning på en dalmatika, ett besök här. När hon såg kyrkans ålderdomliga formspråk valde hon en fornkyrklig modell i ylle med enkel dekoration i silver. Dalmatikan är ett något ovanligt plagg, som traditionellt bärs av diakonen i mässan. Det gläder mig mycket, att vi här i församlingen har liturgiskt medvetna diakoner, som gärna bär denna dalmatika.

I samband med restaureringen 1987 tillfördes kyrkan nya textilier. Vi valde då att anlita textilkonstnärer på närmare håll, framför allt Adina Näppi, dessinatör och chef för Örebro Hemslöjd. Hon fick i uppdrag att komponera mässhakar i olika kyrkoårsfärger, skrudar i ylle särskilt utformade med tanke på att prästen numera celebrerar mässan vänd mot församlingen.

För att täcka ett behov av en enkel, lätt skrud för vardagsmässor gjorde Britt-Marie Boulogner, rektor vid Handarbetets vänner, en vit mässhake i råsiden, med kompletterande kragar i andra färger.

I boken *De formade 1900-talet* av Eva Atle Bjarnestam beskrivs Viveca Nygren från Vintrosa som en av de mest betydande textila formgivarna under förra seklet. Det känns extra fint, att vi kan beskåda hennes sparsmakade konst här i vår kyrka. Ett predikstolskläde och ett alttarbrun i grönt förvärvade vi 1987 och några år senare komponerade hon ett bårtäcke i de mest fantastiska blåtonade nyanser. Det senaste textila konstverket överlämnades till kyrkan vid mitt avsked 1999. Det är en korkåpa med motiv, som anknyter till Laurentius Petri, örebrosonen och ärkebiskopen. Konstnären heter Kerstin Persson och var konstnärlig ledare för ateljé Tre bäckar i Varnhem.

Till kyrkan har under senare år inköpts ytterligare liturgiska plagg, som vi inte har med nu. Ämnet för kvällen är ju Hantverk och konstverk. Och dessa katalogvaror är varken hantverk eller konstverk. Men de är oömma, skrynkefria och kan t.o.m. tvättas i maskin.

Kyrkorummets största textilier utgörs av kormattorna. Den matta, som pryder mellankoret och högkoret bär titeln *"Från mörker till ljus"* och är signerad Birgitta Lindén och vävd vid Örebro Hemslojd - den första versionen 1969. 1987 störtade korbelysningen ner och slog av varpen. Mattan måste vävas om och konstnären tog då hänsyn till kyrkans nya färgsättning. I Mäster Larskapellet ligger nu den gamla kormattan från 1930 vävd i flossateknik i en fin art decó-stil

Kyrksilver

I mässans instiftelseord höjer prästen nattvardsbägaren och säger: *"Likaså tog Kristus kalken, tackade och gav åt lärjungarna och sade: Drick av den alla . Denna kalk är det nya förbundet genom mitt blod, som blir utgjutet för många, till syndernas förlåtelse"*. Bägaren, som församlingens blickar vilar på under mässans mest förtätade ögonblick, har genom århundraden blivit föremål för legendbildning. I den mest spridda av medeltidens riddarsagor, den om kung Artur och riddarna av det runda bordet, berättas det att den kalk, som Jesus använde vid nattvardens instiftande hamnade i Glastonbury i England. Den skulle ha förts till kung Arturs stad av Josef från Arimataia. Han hade i kalken, som benämndes den heliga Graal, samlat droppar av Jesu blod. I Spanien finns en helt annan legend. I katedralen i Valencia kan man uppvisa den heliga Graal i sin skattkammare. Den kalkens överdel, cuppan, är slipad ur en stor halvädalsten Tanken på en bägare med odödlighetens dryck kan spåras hos flera indoeuropeiska folk. Däremot kan vi helt lägga åt sidan Dan Browns helt nyskapade legend i romanen DaVinci-koden.

Kyrkofadern Ignatius av Antiokia (30-107) kallar nattvarden *"odödlighetens läkemedel, ett motgift mot döden"*. Därmed vill han uttrycka, att den kristne genom sakramentet får del av Kristi liv.

Det är mot den bakgrunden naturligt, att man i kyrkan velat ge fatet och bägaren där Kristi kropp och blod vilar i gestalt av bröd och vin en vacker och värdig form. I kyrkor runt om i Sveriges bevaras de mest utsökta exempel på guld- och silversmide, från den tusenåriga Adalvardskalken i Skara till Wiven Nilssons sparsmakade nattvardssilver i Gräve kyrka.

För Adolf Kjellström måste 1400-talskalken i Örebro S:t Nicolai ha stått hans hjärta närmast och jag förstår honom. Nikolaikalken är ett nordtyskt arbete från omkring 1425. Den är rikt dekorerad med graverade figurer mot en emaljerad botten. Kjellström beställde hos örebroguldsmeden Rönqvist en kalk i medeltida stil för den nya kyrkan. Den blev nästintill en kopia av nikolaikalken. Adolf Kjellström och hans

hustru Ida skänkte tillsammans med kyrkvårdsparet Gustaf och Alma Larsson det nya kyrksilvret till Olaus Petri kyrka vid invigningen. 1923 anskaffades en enklare kalk i samma stil.

Två kända guldsmeder har formgivit ljusstakar till vår kyrka: Hovsilversmeden Erik Fleming vid ateljé Borgila (1955) och S.A. Gillgren vid Guldsmedsaktiebolaget (1973). Vid stora högtider tronar på altaret två mäktiga kandelabrar i mässing, som funnits med från 1912.

Det som församlingen sällan får se är våra tre brudkronor. Den äldsta från 1924 är utförd i medeltida stil med franska liljor och månstenar. 1950 förvärvades ytterligare en brudkrona i allmogestil och 1963 fick församlingen som gåva en nätt liten silverkrona prydd med bergkristaller.

Armatyr

För de medeltidsinspirerade kyrkbyggarna fanns ju inga förebilder hur man löser den elektriska belysningen. Kyrkan var därför från början endast upplyst av nakna glödlampor uppe i valvkryssen.

Först vid restaureringen 1938 försågs kyrkan med konstnärligt utformade ljuskronor och vägglampetter formgivna av arkitekten Knut Nordenskjöld. Han skapade även det stora krucifixet i triumfbågen, ett arbete i förgylld mässing och polykromt glas. Lampetterna flyttades 1987 från koromgången ner i kyrkans sidoskepp. Därmed omges nu gudstjänstdeltagarna av uppbyggliga citat ur den latinska mässan och tidegården, som finns ingraverade på väggplåtarna. Takkronorna ersattes däremot 1952 av mer ändamålsenlig armatur ritad av arkitekten Erik Fant. Dessa lampor placerades i pelargångarna mellan mittskeppet och sidoskeppen. Lampetterna i koromgången, som är tillverkade 1912 återbördades från kyrkvinden 1987. Ett nödvändigt och estetiskt tilltalande nyförvärv är de av arkitekten Jerk Alton formgivna armaturerna, som avsevärt förbättrat belysningen av kyrkans främre del. Altons lampor är byggda utifrån en enkel modul, en svängd mässingsplåt, vilket ger upplevelsen av att koromgången, koret och korsarmarna binds tätare samman.

Träsnideri

När man träder in i Olaus Petri kyrka dras blicken till högaltaret och den rikt utsmyckade altarprydnad som höjer sig över det. Denna typ av altarskåp, som benämns retabel, är en utveckling av de relikskrin, som man tidigare placerade på altaret. På ett medeltidsmuseum i Belgien såg jag flera sådana skrin, som starkt påminde av vår altaretabel, men den närmaste förebilden fann Kjellström i katedralen i Lichfield i England. Han ritade själv retabeln och uppdrog åt fabriker O. Beckström i Arboga att utföra ramverket. Beckström var sannerligen ingen vanlig snickare. När vi vid senaste restaureringen kallade till oss en träsnidare för att komplettera orgelfasaderna minns jag att han stannade i förundran inför altaret och utbrast: *"Ingen i Sverige skulle i dag kunna utföra ett sådant träsnideri"*. Figureerna i altarskåpet är skurna i ek av artisten Eugén Hammarberg, som också gjort altarkrucifixen. Den sida av skåpet, som vetter mot öster, är lika förnämligt utformad, men här möter vi pannåer i olja utförda av glasmålaren Carl Almqvist. Centralmotiven på retabelns båda sidor är Kristi uppståndelse. Almqvists skildring av Maria Magdalenas möte med Frälsaren i örtagården är helt ljuvlig.

Under åren har fler konstverk tillförts kyrkan. Erik Sand, träsnidare i Strängnäs, gjorde 1950 ett krucifix med den segrande Kristus, som kan ses i Mäster Lars-kapellet. Under Fastan byts det ut mot en passionsbild, en polsk modern ikon från 2009. Den ortodoxt präglade ikonen i södra sidoskeppet kom till kyrkan i mitten på 80-talet. I sakristiorna kan man beskåda porträtt av Adolf Kjellström och mina företrädare som kyrkoherdar i Olaus Petri: Carl Stenbeck, Erik Esking och Inge Lagerstedt.

Invid dopfunten med sin gotlandsinspirerade trähuv står i dag Maj Starks Mariaskulptur, utförd 1988.

Mäster Lars kapell fick 2008 ett nytt altare i marmorerat trä formgivet av Jerk Alton. Den lilla träskulpturen "Pilgrim" av Leif Sylin fick sin plats vid korttrappan 2011. Det stora processionskorset, designat av Lars Eklund 1984 har samma form som kyrkans grundplan. I korset innefattas ett rött Rejmyreglas, som symboliserar Kristi närvaro i församlingens mitt. All dessa föremål är gåvor till kyrkan.

Stenarbeten

I förvissning om att hans vision skulle bli verklighet påbörjade Adolf Kjellström ett fruktbarande samarbete med Yxhult stenhuggeri i Hällabrottet nära Kumla. Det skedde flera år innan kyrkbygget var beslutat. Vid sin villa på Nygatan anlade han även ett eget litet stenhuggeri och anställde en utbildad stenhuggare. Så kom det sig att Yxhult AB så småningom fick den största leveransen i företagets historia. Allt stenmaterial, kalkstensarbeten och ornamentik till den nya kyrkan kom att levereras från firman i Hällabrottet.

Vid den tiden fanns Anton Englund anställd vid Yxhult. Han var välkänd i hela landet som en skicklig bildhuggare och modellör. Englund var torparson från Asker. Efter sexårig folkskola började han arbeta som stenarbetare i hemsocknen. Redan i skolan hade hans lärare uppmärksammat Antons konstnärliga begåvning, som han kom att utveckla sedan han 1888 anställdes vid Yxhults stenhuggeri.

Under arbetet med Olaus Petri kyrka gjorde Adolf Kjellström och Axel Herman Hägg ett besök i Hällabrottet. Om detta besök berättar direktören C. Aug. Carlén i en minnesruna över Anton Englund: *"Englunds skicklighet sattes vid flera tillfällen på prov. Jag vill särskilt nämna ett. Till Olaus Petri-kyrkan i Örebro fanns en hel del arbeten för Englund. Modellerna till dessa skulle utföras i England efter arkitekten A. H. Häggs anvisningar. - - Sedan Hägg gått omkring en stund och i modellrummet beskådat vad Englund tidigare gjort, utbrast han: 'Här har ni ju en så skicklig man, så det vore dumt att besvära dem i England. Låt Englund göra modellerna! Englund modellerade och Hägg blev mycket förtjust"*. Ingrid Blomkvist framhåller i sin biografi över Anton Englund hans oöverträffade teknik i behandlingen av kalksten och marmor. Englund behärskade till fullo kunskapen om och känslan för materialet. Hon skriver: *"Bildhuggaren skapar skulpturen i sten genom att materialet avlägsnas från stenblocket, till skillnad från skapandet i lera där skulptören bit för bit bygger upp sin figur. Englund kunde således direkt ur stenblocket och utan mätinstrument hugga ut det tänkta motivet"*.

Allt detta kan vi nu imponeras av och glädjas åt här, när vi betraktar relieferna över portalerna och pelarnas konstfulla kapitäl. Ornamenten är så rikt varierade att nästan varje del är ett unikum. Så bidrar Anton Englunds verk i hög grad till att skapa den förening av harmoni och variation, som ofta kännetecknar ett medeltida kyrkorum.